

СПОМЕНИЦА ДВА ВЕКА СТАРЕ ЦРКВЕ У КРАГУЈЕВЦУ (1818 – 2018)

Каленић
Крагујевац 2018.

Уређивачки одбор

Проф. др Зоран Крстић, протојереј ставрофор
Проф. др Сузана Рајић
Саво М. Арсенијевић, протојереј ставрофор
Милић Марковић, протојереј
Негослав Јованчевић

Уредник

Проф. др Зоран Крстић, протојереј ставрофор

Заменик уредника

Саво М. Арсенијевић, протојереј ставрофор

Секретар редакције

Милић Марковић, протојереј

Рецензенти

Проф. др Сузана Рајић
Проф. др Ненад Макуљевић
Проф. др Радомир Ј. Поповић

С А Д Р Ж А Ј

Јован, Епископ шумадијски, *Допринос двовековног трајања Старе крагујевачке цркве есхатолошкој и историјској димензији владарских задужбина*

Милић Марковић, *Два века „нове песме“ (Отк 14, 3) Старе крагујевачке цркве*

Небојша Ђокић, *Крагујевац и околина од првог помена до Првог српског устанка*

Данко Леовац, *Крагујевац – друштвени живот престонице*

Драгослав Степковић, *Скупштинска заседања у XIX веку у порти Старе Милошеве цркве*

Предраг Пузовић, *Однос кнеза Милоша према вери и Цркви*

Небојша Ђокић, *Храм Сошествија Светог Духа у вароши Крагујевцу - седиште српских митрополита*

Милош Станковић, *Архитектура Милошеве цркве у Крагујевцу*

Ана Костић Ђекић, *Иконостас цркве Сошествија Светог Духа у Крагујевцу*

Ана Костић Ђекић, *Збирка икона цркве Сошествија Светог Духа у Крагујевцу*

Вук Даутовић, *Ризница храма Силаска Светог Духа: визуелни аспекти литургијског живота Старе крагујевачке цркве*

Извод из Летописа

Вук Ф. Даутовић, истраживач сарадник
Универзитет у Београду, Филозофски факултет
Одељење за историју уметности
vuk.dautovic@f.bg.ac.rs

РИЗНИЦА ХРАМА СИЛАСКА СВЕТОГ ДУХА: ВИЗУЕЛНИ АСПЕКТИ ЛИТУРГИЈСКОГ ЖИВОТА СТАРЕ КРАГУЈЕВАЧКЕ ЦРКВЕ

Апстракт: Крагујевачка Стара црква подигнута је као владарска задужбина кнеза Милоша Обреновића у другој деценији XIX века. Опремање неопходним богослужбеним предметима претходило је почетку литургијског живота саме цркве. Вотивном ктиторијом кнеза Милоша, угледних грађана и еснафа града, највећи број предмета постао је својина крагујевачког храма. Аспекти материјалне заоставштине коју чине црквени предмети намењени богослужењу слика су литургијског живота у Крагујевцу у претходна два века, његове економске снаге и културних промена кроз које је град пролазио. Већа група сачуваних богослужбених предмета представљају истовремено и дела примењене уметности створане током XIX века. Ризница Старе цркве један је од значајних показатеља уметничке и културне динамике која је пратила настанак српске државе током дугог XIX века.

Кључне речи: Црква Силаска Светог Духа у Крагујевцу, црквена уметност, ризница, богослужбени предмети, XVIII-XX век.

Стару цркву у Крагујевцу посвећену Силаску Светог Духа подигао је кнез Милош Обреновић 1818. године.¹ У сакралној топографији будуће српске државе ова црква имала је значајну улогу тако да може бити контекстуализована као владарска задужбина и придворна црква, те главна градска црква нове престонице, затим епископска црква и гробна црква појединих чланова династије Обреновић, парохијска црква крагујевачког грађанства, као и храм који су помагали бројни градски еснафи. Након изградње кнез Милош се старао о опремању цркве богослужбеним предметима што представља значајан аспект његове

¹ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, Крагујевац 1935, 29-36; Р. Марковић, *Задужбине кнеза Милоша*, Просветни преглед LVIII, 3-5, Београд 1942, 121-130; Н. Токић, „Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша“, у *Крагујевац престоница Србије 1818-1841, Зборник радова са научног скупа одржаног 20. септембра 2006. године у Крагујевцу*, Б. Радовановић, П. Илић (ур.), Крагујевац 2006, 270-284; С. Арсенијевић, (ур.), *Споменица Епархије Шумадијске фотомонографија*, Крагујевац 2009, 326-328.

ктиторске делатности.² Кнез је своју новоизграђену задужбину снабдео бројним богослужбеним књигама и црквеним звонима, првим која су се у Србији огласила након хаџишериџа.³ Механизми и начини опремања крагујевчког храма готово су истоветни као у јагодинској цркви посвећеној Светом арханђелу Михаилу коју кнез Милош подиже исте године када и крагујевачку.⁴ Стара црква је након изградње располагала свим неопходним богослужбеним предметима, одеждама и књигама намењеним богослужењу.⁵ Један од најважнијих фактора који су утицали на опремање храма новим предметима је њихово „привлачење“ током XIX и XX века механизмом приложништва. Вотивна ктиторија као феномен сажима различите мотиве приложничког чина, најпре разлоге из домена спасења душе и молитвене литургијске меморије, а потом и оних који се тичу социјалне репрезентације кроз личну и породичну меморију као вид трајног сећања на истакнуте појединце.⁶ Предмети који су цркви прилагани сведочанство су смене културних модела кроз које је српска држава током XIX века пролазила.⁷ Промене у уметничким токовима које се тичу израде црквених предмета огледају се у постепеном напуштању декоративних образаца балканског кујунџијског златарства и прихватању европских стилова из епохе историзма.⁸ Предмети који су уобличавали верску свакодневицу током литургијске празничне године настајали су у домаћим златарским радионицама, али су наручивани и доношени из страних уметничких центара обликујући сложену црквену визуелну културу током два века трајања ове цркве. Пописи и друга писана грађа потврђују континуирани развој и бригу о Старој цркви и након изградње нове Саборне цркве у Крагујевцу крајем друге половине XIX века.⁹

Приликом посете кнежевој цркви Силаска Светог Духа у Крагујевцу 1826. године, Јоаким Вујић је забележио да „у цркви стоји све по начи-

² В. Даутовић, „Династичка ктиторија и лична побожност Обреновића: даривање црква богослужбеним предметима и утварима“, у *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе IV*, А. Марушић, А. Боловић (ур.), Горњи Милановац 2016, 145-153; 177-179.

³ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 42-49.

⁴ В. Даутовић, „Ризница Старе цркве Светог арханђела Михаила у Јагодини“, у *Зборник радова/ Симпозион Два века Старе цркве у Јагодини, 27-28. новембар 2016. године*, Црквена општина при храму Светих архангела Михаила и Гаврила, Јагодина 2017, 123-146.

⁵ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275-276.

⁶ М. Лазич, „Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века“, у *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, А. Столић, Н. Макуљевић (прир.), Београд 2006, 611-659; И. Борозан, „Уобличавање сећања и култура приложништва у Србији 19. века: случај Драгиње Станојле Петровић“, у *Српска теологија данас 2014, Зборник радова шестог годишњег симпозиона одржаног на Православном богословском факултету 30. маја 2014*, Београд 2015, 180-196.

⁷ Н. Макуљевић, „Културни модели и приватни живот код Срба у 19. веку“, у *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, 17-53.

⁸ В. Хан, „Примењена уметност у Београду од Хаџишериџа до предаје градова (1830–1867)“, у *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867*, Београд 1970, 661–675; В. Даутовић, „Црквено сребро из ризнице храма Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву“, *Саопштења XLIX*, Београд 2017, 211-227.

⁹ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 36-49; Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275-276; Архив Старе цркве у Крагујевцу: „Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину“, „Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу“.

ну благочестиве цркве уређено, како што је олтар с чесном трапезом, на којој лежи свјато евангелије са сребром обложено и позлаћено; равно и окрут церковни јест доста знаменит како и проче друге вешчи во олтару принадлежашче.¹⁰ Деценију након његове посете пописом из 1836. године наведени су предмети које је црква Силаска Светог Духа тада поседовала.¹¹

Слика 1: Антиминс Митрополита српског Димитрија освештан 1911. године, отиснут са преуређеног бакрорезног клишеа Георга Николаја из XVIII века

Према првом целовитом попису Часна трпеза била је покривена чојом.¹² Инвентар из фебруара 1864. године наводи шест индигија, од којих су четири полусвилене старе и две цицане као и један антиминс на Часном престољу.¹³ За рачун татора Старе цркве у марту 1885. године крагујевачки терзија Мијајло Марковић, за шивење и конце два антиминса потраживао је три динара и педесет пара.¹⁴ Крајем XIX века црква поседује богате покровце за Часну трпезу, један од дамска са срменим фронтлама, један полусвилени са свиленим ресама, затим парадну везену индигију од броката, као и једну полусвилену са вуненим ресама. На Часном престољу је положен антиминс отиснут на полусвиленом платну умотан у илитион од дамаска.¹⁵

Најстарији антиминс сачуван у Старој крагујевачкој цркви освештао је митрополит српски Димитрије у придворној капели Светог Симеона Мироточивог у Београду 1911. године (Сл. 1).¹⁶ Отиснут је са преуређеног бакрорезног клишеа према предлошку антиминса митрополита Јована Георгијевића из 1770. године, који је резао бечки бакрорезац Георг Николаи.¹⁷ Барокно формулисан бакрорезни предложак приказује у централном пољу сцену Полагања тела Христовог у гроб окружену амблематским пиктограмима оруђа Страдања Христовог који формирају бордуру, док су у угаоним картушима представе јеванђелиста за пултовима са њиховим симболичким персонификацијама. Предложак митрополита Јована Георгијевића настао унутар културног контекста Карловачке

¹⁰ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, књига прва, Београд 1901, 170.

¹¹ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275-276.

¹² Исто, 275.

¹³ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставке 1, 6.

¹⁴ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Рачун таторима за Стару цркву Крагујевачку, Мијајла Марковића терзије од 27. марта 1885. год.*

¹⁵ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 13-17.

¹⁶ Натпис о његовом освештењу гласи: освештение сего ањтмдинса съвршише свештенодѣнственикъ прѣоскештенаго архієпископа бѣградскаго и митрополита всѣга срѣбни димитрија въ цркви придворнаго митрополнскаго храма свтаго симеона мироточиваго. въ градѣ бѣградѣ кад-юлнѣ-аца-лѣта господьна; Антиминс је величине 50 x 58 см.

¹⁷ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 373-374; сл. 288-292.

митрополије отискиван је изнова и уређиван небројено пута током XIX века, оставши у употреби до Другог светског рата као готово најчешћи тип антими́нса у Српској цркви.¹⁸

Поред овог у Духовској цркви у Крагујевцу сачувана су два антими́нса које је освештао Епископ шумадијски Сава. Први је отиснут на ланеном платну са црвеном бордуром и поставом, а освештан је 1995. године у Саборној цркви у Крагујевцу (Сл. 2).¹⁹ Други је такође на белом ланеном платну са зеленом поставом и бордуром, освештан 1997. године у Крагујевцу.²⁰ Ови антими́нси остиснути су са клишеа који је по наруџби вршачког епископа Гаврила Змејановића извео академски сликар Павле Паја Јовановић крајем XIX века. На антими́нсу је традиционално у центру приказано Полагање тела Христовог у гроб, у угловима су представе јеванђелиста, централну сцену окружује дванаест сцена које почињу Тајном вечером и приказима Страдања Христовог, те потом Распећа и Васкрсења. Предложак антими́нса у великој

Слика 2: Антиминс Епископа шумадијског Саве освештан 1995. године, отиснут са клишеа Паје Јовановића изведеног крајем XIX века

мери понавља решења Захарија Орфелина са антими́нса Архиепископа карловачког Викентија Јовановића-Видака из 1773. године.²¹ Клише Паје Јовановића за антими́нс и плаштаницу откупио је Никола Ивковић, велетрговац и произвођач црквених утвари из Новог Сада, стекавши ексклузивно право њиховог отискивања о чему сведоче рекламни материјали којима је оглашавао продају. Клише је потом откупио Музеј СПЦ по одлуци Светог архијерејског синода СПЦ од наследника Николе Ивковића који су га понудили на продају половином XX века.²² За потребе Српске Цркве током XX века са клишеа Паје Јовановића рађеног за епископа Гаврила Змејановића су изнова повремено отискивани нови антими́нси.²³

¹⁸ Ј. Чокревска Филип, „Антими́нси од збирката на музејот на Македонија“, у *Музеј на Македонија, археолошки, етнолошки и историски, Зборник, Нова серија бр. 1*, Скопје 1993, 179-178; В. Даутовић, „Црква Свете Тројице у Рогљеву“, у *Сакрална топографија Неготинске Крајине*, Н. Макуљевић (прир.), Неготин 2012, 227-228; А. Сковран, „Антими́нси и плаштаница“, у *Култура Срба у Дубровнику, Из ризнице Српске православне цркве Светог Благовештења*, Г. Спаић, Ј. Рељић, М. Перишић (прир.), Београд – Дубровник 2012, 154-155; Б. Цинцар Костић, „Домаћи антими́нси у збирци Музеја Српске православне цркве XVI – XXI века“, у: *Светлост од светлости, хришћански сакрални предмети у музејима и збиркама Србије, Зборник са стручног скупа посвећеног јубилеју Миланског едикта 313-2013*, Београд 2014, 161, 169-171; В. Даутовић, „Богослужбени предмети из ризнице Саборне цркве у Неготину“, *Саопштења XLVIII*, 2016, 190-192.

¹⁹ Антиминс је величине 55 x 50 cm.

²⁰ Антиминс је величине 55 x 51 cm.

²¹ Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, 303-304; сл. 122.

²² Б. Цинцар Костић, *Домаћи антими́нси у збирци Музеја Српске православне цркве XVI – XXI века*, 157, 162, 171.

²³ А. Сковран, *Антими́нси и плаштаница*, 154; Ј. Межински Миловановић, „Плаштанице и антими́нси цркве Св. Александра Невског“ у *Храм Светог Александра Невског*

Слика 3: Престоно Јеванђеље штампано у Москви 1809. године са сребрним оковом израђеним у време подизања цркве.

Сребром оковано Јеванђеље које помиње Јоаким Вујић из времена настанка цркве је сачувано. Попис из тридесетих наводи да црква поседује четири Евангелија.²⁴ Попис из шездесетих година XIX века појашњава претходни навод, три Јеванђеља су престоног типа на Велико коло, једно је мање, док су два била у сребрном окову.²⁵ Крајем XIX века пописано је једно половно Јеванђеље на Великом колу, пресвучено кадифом и сребром оковано.²⁶ Најстарије сачувано Јеванђеље потиче из 1809. године, и штампано је у Московској синодалној типографији. (Сл. 3). Повезано је кадифом са сребрним апликацијама без пунци и рад је балканских мајстора. У средишту је у овалном картушу представа Васкрсења Христовог, док су у угловима јеванђелисти, сигнирани и са њиховим симболичким персонификацијама. На полеђини је крст на Голготи са оруђима страдања, док су у угловима стопе намењене постављању Јеванђеља на Часну трпезу. Преостала Јеванђеља Старе цркве су типски руски импорт, произвођен у великим серијама, којим је Српска црква крајем XIX века често била снабдевана.²⁷

Црквеним утварима које припадају Часној трпези припада и дарохранилница, често брижљиво уметнички обликована због своје посебне симболике и намене.²⁸ Рани пописи наводе једну кутију за агнец,²⁹ која је по свој прилици била од металног лима „дарохранителница од тенећке“ како је наведена инвентаром из шездесетих година.³⁰ Наредни попис бележе дарохранилницу од сребра, поклон Петра Радоичића, сарача, која је сачувана у црквеној ризници до данас.³¹ Дарохранилница приложена Старој цркви добила је тим чином секундарну намену. Сребрни ковчежић који почива на четири вегетбилно обликоване ливене стопе, бокасто је профилисан и у доњем делу ребрасто сегментиран. Уз ивицу поклопца украшен је декоративном астрагал траком и пластично обликованим плодом крушке са листовима на врху (Сл. 4).³² Реч је о типу сребрне кутије – ковчежића са кључем и бравом који је био намењен за чување пре свега шећера и слаткиша.³³ Пунциран је жигом мајстора [ав] и ознаком града Беча (*Alt Wiener Beschauzeichen*) са годином (185?).³⁴ Сребрна кутија за шећер припада

у Београду, *Споменица поводом стогодишњице постојања храма*, М. Арсенијевић (прир.), Београд 2013, 401.

²⁴ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 276.

²⁵ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставка 7.

²⁶ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставка 9.

²⁷ Упореди: Ј. Радовановић, „Руска и грчка штампана јеванђеља са оковима од 1801. до 1905. године у манастиру Хиландару“, *Зборник Музеја Примењених уметности* 28-29, Београд 1984/1985, 153-177.

²⁸ Венијамин, архиепископ нижегородски и арзамаски, *Нова Таблица, Објашњења о цркви, литургији, о свим службама и богослужбеним предметима*, Бања Лука 2014, 21-22.

²⁹ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275.

³⁰ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставка 13.

³¹ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставка 10.

³² Величине је 14,5 x 10 cm, висине 12,5 cm.

³³ Н. Newman, *An Illustrated Dictionary of Silverware*, London 1987, 306.

³⁴ Tardy, *Les poinçons de garantie internationaux pour l'argent*, 11 edition, Paris 1975, 74.

типу позно бидермајерског бечког сребра из педесетих година XIX века са карактеристичним вајаним украсом на поклопцу у форми животиња, воћа и букета цвећа.³⁵ На поклопцу је гравирани приложнички натпис који гласи: приложн црквн крагујевачкој за вечниъ поменъ своихъ усопшихъ и живихъ петаръ радончиъ сарачъ 1872. год. Профана сребрнина добијала је повремено сакралну намену попут описане кутије. Бечки ковчежић приложен Старој цркви репрезентативан је комад сребра који је у том смислу доличан намени коју је добио. У другој половини XIX века домаћи златари почињу да за потребе српске цркве израђују литургијске предмете у стилу позног бидермајера, другог рококоа и потоњих истористичких стилова.³⁶ Важност коју је репрезентативна сребрнина имала у конструисању грађанског идентитета, њена материјална али и симболичка статусна и естетска вредност били су саобразни приватно-јавном чину вотивног даривања којим је меморисана породица сарача Петра Радоичића.

Крст који се полаже на Часни престо представља јасно оруђе на коме је Христос страдао и без кога не може да се сврши бескрвна литургијска жртва.³⁷ Стога је овом типу крста посвећивана нарочите пажња приликом израде и уметничког обликовања. Рани пописи бележе да црква поседује два крста.³⁸ Детаљнији инвентар из 1864. године, каже да храм Сошествија поседује два велика крста сребром окована и позлаћена, један мали сребрни крст и један од седефа.³⁹ Доцнији инвентар с краја XIX века наводи „један велики крст од сребра, читав позлаћен, Светогорске направе“, и један мањи ручни полован сребрни крст за чинодејство по парохијама као и један стари дрвени крст покривен седефом.⁴⁰ У ризници Старе цркве сачувана су три крста. Први је престоног типа изузетне уметничке обраде, који може бити идентификован као крст израђен на Светој Гори. Други је једноставан престони дрворезани крст у сребрном окуву приложен 1901. године. Трећи је сачуван фрагментарно, недостаје му стопа и потиче из првих деценија XX века.

Дуборезани престони крст у металном окуву начињеном од сребра и бакарног лима са позлатом најстарији је сачуван крст поменут у инвентару као Светогорски (Сл. 5).⁴¹ Резба је плиткорелефна и прецизно изведена са наративним сценама. На првој страни је приказано Крштење Христово у Јордану. Христос је приказан фронтално са голубом Светог Духа који лебди изнад њега, лево је Св. Јован Крститељ, а десно анђе-

³⁵ G. Ludwigstorff, „Silber“, *Dorotheum seit 1707*, Montag 21. November 2011., Wien 2011, 93, 96, (међу колекционарима овај тип кутија је веома цењен те њихова вредност данас варира између 800 € и 1200 €); М. Гајић, „Аквизиције – Кутија за шећер, МПУ инв. бр. 24566“, *Зборник Музеј примењене уметности, Нова серија* 13, Београд 2017, 106-109.

³⁶ Б. Вујовић, „Прилог познавању српског златарства XIX века“, *Зборник Музеја примењених уметности* 12, Београд 1968, 113-120; В. Даутовић, „Златар Јован Николић“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 40, Нови Сад 2012, 173-194.

³⁷ Венијамин, *Нова Таблица*, 20-21.

³⁸ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275.

³⁹ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставка 14.

⁴⁰ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 6-8.

⁴¹ Висине је 63,5 cm, пречника стопе 20 cm, крст је величине 33 x 28 cm.

Слика 4:
*Дарохранилница дар
Петра Радоичића сарача
из 1871. године / сребрна
посуда за шећер бечке
израде, половина XIX века*

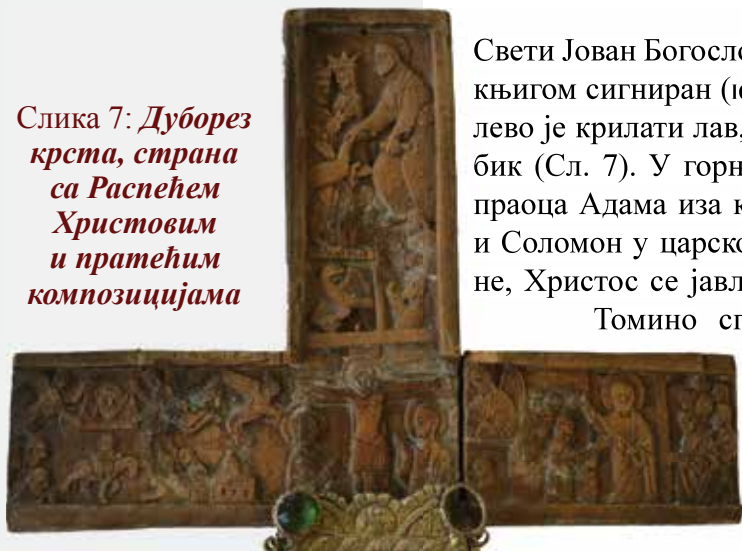
Слика 5: *Престони крст,
половина XVIII века*

Слика 6: Дуборез крста, страна са Крштењем Христовим и пратећим композицијама

ли са убрусима (Сл. 6). У левом краку је сцена Сретења Господњег, приказани су Богородица са Светим Симеоном Богопримцем који у наручју држи Исуса Христа, док су иза Богомајке Света пророчица Ана и Јосиф који носи две голубице. У десном краку је сцена Преображења Христовог, представљен је Христос у мандорли док су бочно од њега Свети пророци Мојсије и Илија. Изнад сцене Крштења у горњем краку крста приказана је Богородица шира од Небеса, изнад које је представа Свете Тројице, Бог Отац приказан је као старац са брадом и троугаоним нимбом, Бог Син са Крстом као оруђем страдања и спасења, док је Бог Дух Свети представљен у виду голуба који лебди изнад њих. У доњем краку крста је сцена тријумфалног Васкрсења Христовог из гроба са крсним барјакком. На другој страни је у средишту приказано Распеће Христово коме присуствују Богородица и

Слика 7: Дуборез крста, страна са Распећем Христовим и пратећим композицијама

Свети Јован Богослов, у горњем краку је поље у коме је изрезан орао са књигом сигниран (џанњ), док су бочно симболи осталих Јеванђелиста, лево је крилати лав, анђеоло-човек је десно, а испод је приказан крилати бик (Сл. 7). У горњем краку је сцена Силаска у Ад, Христос изводи праоца Адама иза кога је прамајка Ева, лево су приказани цар Давид и Соломон у царској одећи са крунама. У десном краку крста су сцене, Христос се јавља апостолима иза затворених врата и Неверовање

Томино спојене у јединствени наратив. У левом краку крста је представа Уласка Господа Исуса Христа у Јерусалим, у средишту је приказан Христос који јаше на магарету, бочно од њега овлаш је урезана реч „осана“ којом га Јерусалимска деца дочекују певајући „Осана на висини, благословен који долази у име Господње“, мноштво јерусалимског народа приказано је у форми профилних глава. Изнад ове сцене приказана су два анђела која држе развијен нерукотворени образ – Мандилион, док је у десном углу представа Светогропске ротонде. У доњем краку крста назире се сцена Благовести.

Слика 8: Детаљ окова са светитељским главама, голубом Светог духа, Серафимима и Мандилионом; Детаљ дубореза: тријумфално Васкрсење Христово

Оков крста састоји се из четири сегмента спојена шарнирима у пресеку крака крста унутар којих су ливени флорални елементи који се слободно покрећу у виду трепетљика. У пресеку крака смештена су четири овална фасунга са зеленим камењем. На крајевима крака су пластично обликоване куполе које се јављају традиционално на оковима крстова. Страна окова која покрива представу Крштења Христовог ажурирана је и подељена на седам отвора који излажу погледу незнате сегменте дубореза. На крајевима крака крста су медаљони са представама шестокрилих Серафима. Ивица окова је наглашена траком у преплету, док су површине око отвора покривене мноштвом светитељских глава са нимбовима (Сл. 8). Картуш отвора сцене која приказује Богородицу Ширу од Небеса, уоквирују Херувими и анђели са Мандилионом, док је Голуб Светог Духа приказан изнад сцене Крштења Христовог. На другој страни окова која је конципирана на исти начин као претходно описана у округлим медаљонима у крацима крста приказане су крилате симболичке персонификације јеванђелиста (Сл. 9). Уз доњи крак крста такође се налазе покретне трепетљике истоветне онима у пресеку крака. Дршка је начињена од сребрног лима цилиндричног облика, подељена крупним

позлаћеним нодусом по средини. Стопа је од бакарног лима који је био позлаћен, орнаментални фриз којим је украшена састоји се од уплетених трака, сузоликих орнамената типа *buta* испуњених флоралним мотивима у репетицији са онима без украса. Вегетабилни троугаони картуши испуњавају средишњи део стопе, која је при врху шкољкасто сегментирана.

Резба крста специфичне је композиције, приказане сцене су без јасних оквира компоноване као јединствени наратив у коме се преплићу различите епизоде из живота Христовог. Изведен је плиткорелефно графицистички без уобичајеног ажурирања које је присутно на старијим примерцима резаних крстова.⁴² Резбарене композиције поседују монументалност карактеристичну за зидно сликарство чији циклуси утичу на формулацију дрвених крстова на Балкану у нововековном периоду.⁴³ Уколико је крст настао у неком од светогорских манастира, може бити рефлексија визуелног искуства великих сликаних циклуса али и њиховог пуног теолошког разумевања уз уношење појединих детаља попут нежно урезане речи „*Осана*“, као вид личног избора у интерпретацији јаванђељског догађаја. Већ је уочена разлика у слободнијој интерпретацији појединих тема резаних на крстовима у односу на њихове предлошке у живопису.⁴⁴ Композиција Цвети сажима сцене тријумфалног уласка у Јерусалим са почетком страдања кроз приказ Мандилиона и Светогропске ротонде као меморије истинског места Васкрсења Христовог, излажући догађаје према принципима праћења сакралне топографије Светог града (Сл. 10). Дрворезани крст стога може бити рад Светогорског калуђера могуће и поклоника Светог гроба, настао у другој половини XVIII века.

Оков по својим карактеристикама такође упућује на другу половину XVIII века као време настанка престоног крста. Сведене су паралеле које можемо повући зарад бољег разумевања поступка његовог уметничког обликовања. На окуву крста Симеона Живковића приложеног манастиру Дечани 1786. године, јављају се искуцани симболи јеванђелиста као и фигуре шестокрилих серафима, у пресеку крака је драго камење у овалним фасетама, уз мотив куле присутан на крацима крста са којих висе трепетљике. Ивица стопе украшена је рељефним сузоликим флоралним *buta* мотивом.⁴⁵

Иако општи утисак може бити да се поменути крстови разликују, бројни детаљи указују на подударну концепцију израде кроз употребу симболичких и декоративних мотива који

⁴² Б. Радојковић, *Ситна пластика у старој српској уметности*, Београд 1977, 34-44.

⁴³ Е. Генова, „За някои особености на декоративната система на крстовете с миниатюрна дрворезба от поствизантийския период“, *Изкуство* 33/34, Софиа 1996, 61-64.

⁴⁴ Б. Радојковић, *Ситна пластика у старој српској уметности*, 40-41.

⁴⁵ М. Шакога, *Дечанска ризница*, Београд 1984, 204, 246.

Слика 9: *Детаљ окува, представа орла и мотив куле – Светогропске ротонде*

Слика 10: *Детаљ дубореза, Улазак Господа Исуса Христа у Јерусалим, Мандилион, црква Светог гроба*

Слика 11: *Детаљи стопе и османско-персијски декоративни мотив типа buta (десно)*

Слика 12: *Престони крст госпође Перке, приложен 1901. године (ризница Епархије шумадијске у манастиру Каленић)*

припадају ширим токовима хришћанске уметности Балкана XVIII века. Мотив куле, односно Светогропске ротонде и у њој подигнуте едикуле над Христовим гробом јавља се на оковима крстова под утицајем предмета доношених из Свете земље од XVII века.⁴⁶ Декорација на стопама оба крста најјасније указује на везу између левантског барока под чијим су општим утицајима обликовани и апропријације османско-персијских декоративних мотива пре свега сузоликог орнаманта типа *buta*, чије је порекло персијско, а од XVI века са бројним другим мотивима почиње да се јавља у радовима златара на територији Османског царства (Сл. 11).⁴⁷ У ризници манастира Грачанице чува се престони крст настао половином XVIII века, чији оков је изведен ажурирањем, искуцавањем и ливењем, спојен шарнирима уз употребу декоративног мотива цркве – града, на цилиндричној дршци са нодусом у средишту и стопом богато декорисаном флоралним османским мотивима.⁴⁸ Доступне аналогije указују да је оков крста Старе цркве у Крагујевцу могао настати половином XVIII века у јужним српским крајевима или светогорском окружењу.

Други престони крст чува се у ризници Епархије шумадијске у манастиру Каленићу (Сл. 12).⁴⁹ Састоји се од дуборезаног крста и сребрног окова једноставне профилације. Дрворез је плитак, дат готово у контурама, на првој страни приказано је Крштење Христово у реци Јордану, док је на другој страни представа Распећа Христовог. Оков је изведен од сребрног лима, краци крста су тролисно завршени, површина која покрива дрворез је ажурирана чиме је формирано неколико отвора. Иако

⁴⁶ В. Хан, „Значај палестинских еулогија и литургијских предмета за новију умјетност код Срба (XVII-XVIII стољеће)“, *Зборник Музеја примењених уметности* 5, Београд 1959, 70-74; В. Даутовић, „Три престона крста из ризнице манастира Грачанице“, *Саопштења XLVII*, Београд, 2015, 136-140.

⁴⁷ Б. Радојковић, *Српско златарство XVI и XVII века*, Нови Сад 1966, 81-90; Д. Друмев, *Златарско Изкуство*, Софија 1976, 64-83.

⁴⁸ В. Даутовић, *Три престона крста из ризнице Манастира Грачанице*, 132-136.

⁴⁹ А. Сковран, „Замишљена ризница“ у *Каленић духовно благо у новом сјају обнова манастира 1991-1997*, Рековац – Београд 1998, 87. Према усменом казивању протојереја ставрофора Драгослава Степковића, старешине Старе крагујевачке цркве у пензији, крст је уступљен Епископу шумадијском Сави за потребе оснивања Епархијске ризнице у манастиру Каленић.

нема других сцена осим поменутих, у пресеку крака су ливени флорални орнаменти.⁵⁰ Цилиндрична дршка са нодусом у средишту постављена је на левкасту стопу. Приложнички натпис на стопи гласи: „Г. Перка жена Хаџи Стојана Живковића свећара из Крагујевца за покој душе своје мужу Стојану прилаже Старој цркви Крагујевачкој на Часну трапезу 29. јуна 1901. год.“. Крст приложен Часној трпези Старе цркве показатељ је угледа који храм Силаска Светог Духа ужива међу житељима Крагујевца почетком XX века. По својим карактеристикама оков и дуборезани крст настали су у некој од локалних златарских радионица опонашајући готове индустријски произведене крстове који су тада били у оптицају, а продавали су их велетрговци попут Николе Ивковића из Новог Сада и Витомира Марковића и Павловића из Београда.⁵¹

Трећи крст сачуван је фрагментарно, дрвена резба је уништена, ливени месингани оков декорисан је цветом крина у пресецима крака крста и на његовим крајевима, док је дршка облика балустра, стопа недостаје.⁵² Настао је почетком XX века као серијски производ и био у понуди трговине црквеним утварима Витомира Марковића и Павловића из Београда као „крст за водоосвећење окован у кина сребро са стопом“, по цени од 60 динара.⁵³ Крст истог типа приложен је 1931. године Старој цркви у Јагодини у чијој се ризници налази.⁵⁴

Крст од дрвета покривен седефом који се помиње у инвентарима није сачуван, али се може претпоставити да је припадао типу крстова доношених из Светог града Јерусалима са хаџијских путовања који су израђивани од седефа и дрвета.⁵⁵ Помен о седефном крсту из половине XIX века као и натпис на крсту из 1901. године, сведочанства су континуитета хаџијских путовања и начина поклоничке меморије у Крагујевцу.

На Часној трпези налазили су се и чираци за свеће који су такође прописани црквеним канонима.⁵⁶ Попис из 1836. године помиње да је црква поседовала четири велика и једанаест мањих чирака за свеће.⁵⁷ У години 1864. Часном престолу и проскомидији припадала су два сребрна чирака као и четири мала и један велики свећњак од пакфона (легура сребра), док су пред иконостасом за паљење свећа била два велика свећњака од жутог туча (месинга) и један гвоздени.⁵⁸ Доцнији инвентар наводи да се на Часном престолу налазе два добра сребрна чирака, као и два осредња

⁵⁰ Величине је: 30,5 x 15 cm, пречника стопе 12 cm.

⁵¹ У. Рајчевић, „О фирми Витомира Марковића и Ивана Павловића из Београда“, *Саопштења*, XXIV, Београд 1992, 287-294.

⁵² Величине је: 22 x 12 cm.

⁵³ „Ценовник црквених утвари, икона и књига, црквеног одејања и свештеничког одела, која се могу добити у радњи В. Марковића и Павловића у Београду“, у *Глас Црквени календар са Шематизмом Нишке епархије (први у православној Српској цркви у краљевини Србији) за 1900. годину*, Ниш 1899, 1.

⁵⁴ Упореди: В. Даутовић, *Ризница Старе цркве Светог арханђела Михаила у Јагодини*, 132-133.

⁵⁵ В. Хан, *Значај палестинских еулогија и литургијских предмета за новију умјетност код Срба (XVII-XVIII столеће)*, 65-68; Д. Миловановић, *Ризнице манастира Хиландара*, студијска колекција I, МПУ Београд 2008, 374-376; М. Брмболић, *Крстови из ризнице манастира Хиландара*, Београд 2016, 140-147.

⁵⁶ Венијамин, *Нова Таблица*, 22.

⁵⁷ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275.

⁵⁸ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставка 15.

начињена од туча.⁵⁹ Свећњаци употребљавани у црквама најчешће типолошки припадају профаној сребрнини из домена грађанске културе. Сачувани свећњаци из ваљевске цркве Богородичиног Покрова, наручени код београдског златара Николића из заоставштине двојице шабачких епископа, потврда су прихватања европских стилова попут бидермајера од стране црквене јерархије, која артикулише литургијски простор у складу са актуелним токовима.⁶⁰ Сачувана су четири свећњак из Старе цркве у Крагујевцу који припадају типовима истористичких производа из друге половине XIX века. Издваја се чирак облика балустра са округлим постолем на три стопе у облику крилатих лављих глава са бочним украсима – дршкама у форми извијених волута.⁶¹

Групу богослужбених предмета који се налазе у проскомидији према најранијем познатом попису сачињавали су по два путира, дискоса и звездице, једно копље, три ложице за причешћивање, два соједињенија (сасуд за вино и воду), два сасуда за топлоту.⁶² Такође, уз поменуте сасуде ишли су одговарајући покровци и то два воздуха и тринаест различитих дарака за покривање путира и дискоса као и урамљен чин проскомидије.⁶³ Наредни попис казује да је црква три деценије касније поседовала четири путира, три су била од сребра, од којих је један позлаћен и један без стопе, четврти је био од жутог пакфона. Такође, у комплекту су била четири дискоса, три од сребра од којих је један позлаћен, а четврти начињен од месинга, као и три звездице од којих су две сребрне, једна позлаћена, а трећа је месингана. Ложице за причешће биле су од сребра, укупно три од којих је једна покривена позлатом, као и два копља од гвожђа од којих је једно било у сребрном окуву. Поменута је и посуда за топлоту од сребра. Стара црква располагала је у тренутку инвентарисања драгоценим текстилијама и то четири воздуха, два нова златоткана и два стара такође златоткана са украсним везом и златним кићанкама, уз четири покровца за путир и три златоткана за дискос, као и пет убруса за Свето причешће, три од свиле и два цицана.⁶⁴ Крајем XIX века проскомидија је покривена покровцем од везеног броката, у њој се налазио велики сребрни путир без стопе, као и мањи путир, дискос и кашичица од сребра, као и копље од сребра са врхом од гвожђа уз цезвицу за наливање топлоте од сребра. Наведена је још једна ложица од сребра „руске направе“, коју је приложила девојка Анула Зисићева. Такође у проскомидији се налазило „соједињеније од стаклета“ то јест стаклени суд за воду и вино и на послетку „фино урамљена штампана проскомидија.“⁶⁵

Писани извори стварају слику организованог литургијског живота од оснивања храма. Проскомидија је била опремљена најпре урамљеном таблом са штампаним чином проскомидије намењене свештеницима ради тачног извршавања овог дела Литургоје, што је била распро-

⁵⁹ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 11-12.

⁶⁰ В. Даутовић, *Црквено сребро из ризнице храма Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву*, 214-216.

⁶¹ Висине је 32 см.

⁶² Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275.

⁶³ *Исто*, 276.

⁶⁴ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставке 2-5; 8-12; 21.

⁶⁵ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 18-22; 26-27.

страњена пракса у Српској цркви.⁶⁶ Неколико различитих комплета сасуда намењених светој Евхаристији уз пратеће покровце указују на разлику између празничних и редовних богослужења у Старој цркви. Сребрни евхаристијски прибор био је готово редовна опрема проскомидије, те су се два таква комплета, од којих је један позлаћен, налазила и у крагујевачкој цркви. Присуство сребрних сасуда за теплоту указује да је црква располагала и драгоценим помоћним сасудима. Забележено „соједињеније од стаклета“ тип је сасуда који није сачуван у великом броју, а био је такође предмет нарочитог занатско уметничког обликовања, попут стаклене боце-близанца из Саборне цркве у Неготину, која може послужити као аналогија.⁶⁷

Сачувани фонд предмета из ризнице Старе цркве који су део евхаристијског прибора чине путир, дискос са звездицом, две ложице и копље. Путир се састоји од широке калајне чаше веће запремине и дршке са стопом од месинга просте израде (Сл. 13).⁶⁸ Овај тип причесних чаша произвођен је индустријски крајем XIX и почетком XX века. Дискос и звезда су од посребрене легуре метала једноставне израде, настали такође почетком XX века (Сл. 14). Дискос је у форми плитке тацне издигнутог обода без украса док се звезда састоји од две укрштене траке са пластично обликованим крстом на врху.⁶⁹ Прва ложица је новије израде са дршком профилисаном у облику равнокраког крста.⁷⁰ Друга старија потиче из 1826. године када је дарована цркви, такође као профана сребрна кашичица која чином вотивног даривања добија сакралну намену (Сл. 15).⁷¹ Једаћи део је овоидан, дршка уска, а спатула при крају благо проширена и завршена тролисно, према типу једноставног стоног прибора с почетка XIX века. На дршци је гравирани приложнички натпис: „давѣни споменъ почившега косте станковниѣа 1826.“. Копље за агнец од гвожђа у сребрном окуву сачувано је до данас (Сл. 16).⁷² Дршка је квадратно профилисана и завршена крстом у форми тролиста, на другом крају је копље до пола израђено од сребра настављено од средине гвозденим врхом. Копље се традиционално употребљава за вађење Агнеца из просфоре као симболично подсећање на Лонгиново гвоздено копље којим је Христос прободен испод ребра након крсне смрти.⁷³ Овај тип копља са дршком од сребра израђиван је у балканским радионицама током XVIII и XIX века.⁷⁴

Од бројних литургијских покривача сачуван је један дарак од

⁶⁶ Упореди: В. Даутовић, *Богослужбени предмети из ризнице Саборне цркве у Неготину*, 198.

⁶⁷ В. Даутовић, *Богослужбени предмети из ризнице Саборне цркве у Неготину*, 199-200.

⁶⁸ Висине је 26 cm, чаше пречника 14 cm, и стопе пречника 13,5 cm.

⁶⁹ Пречник дискоса износи 19 cm, звезда је висине 8,5 cm, и распона крака 11,5 cm.

⁷⁰ Дужине је 19 cm.

⁷¹ Дужине је 17 cm, једаћи део величине 4,5 x 3,3 cm.

⁷² Дужине је 15, 5 cm, гвоздено копље је дугачко 7 cm.

⁷³ Н. Кавасила, *Тумачење свете Литургије*, Нови Сад 2009, 48-49.

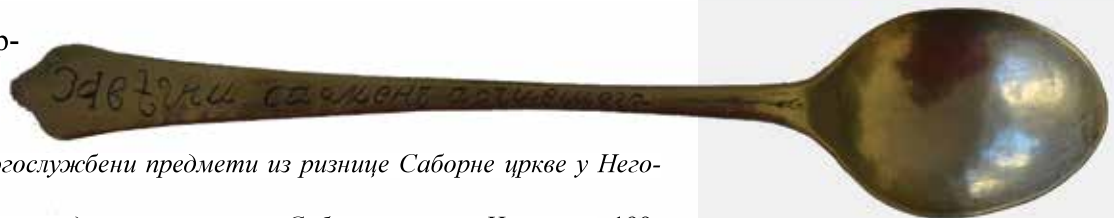
⁷⁴ D. Fotopulos, A. Delivorrias (Ed.), *Greece at the Benaki museum*, Athens 1997, 359.

Слика 13: *Путир, крај XIX века*

Слика 14: *Дискос са звездицом, почетак XX века*

Слика 15: *Ложица за Свето причешће, приложена 1826. године*

Слика 16: *Копље, сребро и гвожђе, половина XIX века*

плавог бруката квадратног облика, опшивен златном паспулном траком од које је начињен и једноставан крст у средини. Произведен је

крајем XIX века у некој од локалних занатских радионица.

Слика 17: *Петохлебница, сребро, дар Милета Подгоричанина 1833. године*

Инвентари проскомидије помињу две петохлебнице које су биле у цркви након изградње,⁷⁵ прва начињена од сребра а друга од тенећке (лима).⁷⁶ Крајем XIX века сребрна петохлебница означена као бечки рад, дар кнеза Милоша Обреновића процењена је на 250 динара.⁷⁷ У цркви је сачувана петохлебница од сребра коју је приложио Миле Подгоричанин 1833. године у време владавине кнеза Милоша Обреновића чије се име спомиње у даровном натпису, те је вероватно реч о истом предмету (Сл. 17).⁷⁸ Петохлебница је начињена од сребрног лима искуцавањем, ливењем и ажурирањем.⁷⁹ Састоји се од левкасте двостепене базе без украса и стуба облика балустра на коме је округли тас подигнутих ивица на чијој спољној страни тече приложнички натпис: *миле подгоричанинъ, посветио црквн*

крагојевацкој храмѣ сошествіа св. дѹха, 1833. года. : при владѣнју кнѹза, милоша обреновића. На округлом тасу су три цилиндричне посуде за вино, уље и пшеницу, ажурираних ивица затворене поклопцима са крстом на врху. У средишту је равна тацна на постољу иза које је држач за свеће обликован у форми две афронтиране змије слично врху епископског жезла (Сл. 18).⁸⁰ Петохлебница је сасуд намењен благосиљању хлеба, вина, уља, и пшенице у наставку литије, односно уочи бдења у навечерје великих празника.⁸¹ Освећење пет просфора врши се у спомен на пет хлебова којима је Христос нахранио пет хиљада људи.⁸² Сребрна петохлебница Милета Подгоричанина из 1833. године нема уобичајених ознака за сребро које су биле у употреби у аустријском царству.⁸³ Форма петохлебнице блиска је централно европским уметничким предметима из периода у коме је настала, док се вајане фигуре змија надовезују на традицију дугог приказивања зооморфних мотива овог типа на простору Балкана уз њихова пратећа значења. Петохлебница истоветне форме са незнатном разликом у декоративној обради ивице таса налази се у ризници цркве Светог Николе у Свилајнцу, а приложена је 1859. године од стране рупета папуцијског.⁸⁴ Може се претпоставити да су обе пе-

⁷⁵ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275.

⁷⁶ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставка 20.

⁷⁷ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставка 23. (У истом попису кућа са три одељења, која је служила као стан послужитељу и канцеларија свештеника процењена је на 500 динара, те је петохлебница међу највреднијим покретним добрима која Стара црква поседује у том тренутку).

⁷⁸ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 41.

⁷⁹ Висине је 33 cm, пречник таса износи 23,5 cm чија је гравирана ивица висине 5,5 cm, док је пречник стопе петохлебнице 14,5 cm.

⁸⁰ О зооморфним представама и мотиву змије опширније у: В. Даутовић, „Ризница манастира Светог Прохора Пчињског“ у *Манастир Свети Прохор Пчињски*, Н. Макуљевић (прир.), Врање 2015, 494-495; 542-543.

⁸¹ Хаџи Теофило (Стевановић), *Познавање цркве или Обредословље*, Београд 1895, 45-46.

⁸² Венијамин, *Нова Таблица*, 127-128.

⁸³ Tardy, *Les poinçons de garantie internationaux pour l'argent*, 57-77.

⁸⁴ Теренска документација аутора, непубликована грађа.

Слика 18: *Детаљ петохлебнице, зооморфни мотив на држачу за свеће*

тохлебнице изведене у већој градској радионици која је познавала токове црквене традиције ускладивши их са актуелним начинима обликовања уметничког сребра.

У ризници Старе цркве чува се и сребрна кадионица, такође дарована 1833. године од стране Милета Подгоричанина (Сл. 19).⁸⁵ Састоји се од шестоугаоно профилисана чаше постављене на оруглу стопу и тростепено издигнутог поклопца обликованог у форми цркве – града. Кадионица виси на три ланца прикупљена округлом матицом са алком на врху. На стопи кадионице гравирани приложнички натпис: *миле подгоричанинъ, посветю цркви крагојевацкој храмѹ сошествiа св. дѹха 1833. года.*⁸⁶ Основна форма чаше кадионице је претежно класицистичка, декорисана гирландама и допуњена урезаним биљним мотивима. Поклопац је брижљиво изведен комбинацијом пластичних украса у форми куполе и гравираних замишљених вентилационих отвора са крстовима, обликујући препознатљиву панораму небеског Јерусалима представљану на различитим богослужбеним предметима (Сл. 20).⁸⁷ Форма кадионице из XIX века надовезује се цитирајући стару златарску традицију обликовања кадионица у форми цркве – града од којих су најбоље знани позноготички примерци израђивани на нашем простору већ од XV века.⁸⁸ Будући да је кадионица наручена истодобно са петохлебницом, која садржи готово истоветан приложнички натпис гравирани једнаким писменима, њено порекло можемо везати за исту балканску градску радионицу. У обликовању кадионице доследно је примењен принцип сажимања рецентних уметничких токова конкретно позно класицистичких са формом поклопца која је препознатљива унутар ширих токова хришћанске балканске визуелне културе.

Слика 19: *Кадионица, сребро, дар Милета Подгоричанина 1833. године*

Рани пописи крагујевачке цркве наводе чак четири кадионице,⁸⁹ три деценије касније у храму су у литургијској употреби биле две кадионице од сребра и једна од месинга.⁹⁰ Крај XIX века дочекала је поменута сре-

Слика 20: *Детаљи поклопца кадионице изведеног у форми цркве – града*

⁸⁵ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 41.

⁸⁶ Кадионица је висине 25 cm, пречник чаше износи 10 cm, док је матица пречника 7 cm, са ланцем је дугачка 80 cm.

⁸⁷ Б. Радојковић, „Метал средњовековни“, у *Историја примењене уметности код Срба*, I том, *Средњовековна Србија*, Б. Радојковић (Ур.), Београд 1977, 87.

⁸⁸ *Исто*, 85-86.

⁸⁹ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275.

⁹⁰ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквене за 1864. годину*, ставка 16.

Слика 21: *Кадioniца, рад златара Стоића, приложена цркви крагујевачкој 1885. године (ризница Епархије шумадијске у манастиру Каленић)*

брна кадионица Милета Подгоричанина и друга сребрна мања.⁹¹ У ризници Епархије Шумадијске у манастиру Каленићу налази се сребрна кадионица приложена цркви у Крагујевцу за коју није сасвим јасно ком од крагујевачких храмова је припадала будући да је дарована у години када је Саборна црква већ била завршена (Сл. 21).⁹² Кадioniца је рађена од сребра и састоји од чаше за жар на округлој стопи, обликована је доследно класицистички гирландама и розетама уз канелирани прелаз ка стопи. Поклопац је тростепено издигнут, ажурниран и завршен крстом на врху, декорисан је цветним гирландама и розетама. На поклопцу кадионице угравирани је приложнички натпис који гласи: „Приложи Катарина на св. Јована, г. 18(7/1)85. Београд. За спомен свога мужа Јована К. Николића и његова родитеља прилаже цркви Крагујевачкој“. Кадioniца виси на четири ланца прикупљена округлом матицом украшеном линеарно стилизованом розетом. Пунцирана је на бази, поклопцу и матици жиговима београдског златара Стоића (*Стоиц*) и ознаком чистоће сребра од 13. лота што одговара чистоћи сребра (.875),⁹³ ознака је у кружном пољу унутар српског грба са оцилима у штиту (Сл. 22). Мајстор Стоић је међу најзначајнијим домаћим златарима друге половине XIX века, изводио је грађанску сребрнину као и

бројне литургијске предмете репрезентативне израде.⁹⁴ У ризници београдске Саборне цркве чувају се две кадионице из друге половине XIX века које се готово у потпуности подударају са крагујевачком.⁹⁵

Величајном изгледу литургијског ритуала у цркви Силаска Светог Духа значајно су допринеле рипиде и крст од сребра које су приложене 1853. године у спомен Риста Пејовића, његове супруге Евлавије, сина Николаја и унука Христифора. Три деценије раније у употреби је било шест

рипида и два литијска крста од дрвета.⁹⁶ Попис из шездесетих наводи „рипиде од сребра художествено израђене“ са „крстом који свећоносцима принадлеже, од сребра художествено израђен“, црква је такође тада поседовала и четири старе рипиде са крстом, израђене од дрвета.⁹⁷ Комплет који је приложио Ристо Пејовић 1853. године састоји се од дрвеног постоља на које су постављене четири рипиде, литијски крст и два свећњака начињени од сребра уметничке израде за које се наводи да су наручени и израђени у Бечу (Сл. 23; 24; 25).⁹⁸

Слика 22: *Златарске пунце мајстора Стоића, детаљ*

⁹¹ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 30-31.

⁹² А. Сковран, *Замишљена ризница*, 86.

⁹³ Tardy, *Les poinçons de garantie internationaux pour l'argent*, 57.

⁹⁴ Б. Вујовић, *Прилог познавању српског златарства XIX века*, 113-120; Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, 371.

⁹⁵ Б. Вујовић, *Саборна црква у Београду*, Београд 1996, 164.

⁹⁶ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 276.

⁹⁷ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставка 18-19.

⁹⁸ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 41.

Форма крста надовезује се на старије типове литургијских крстова са подручја Западне Европе која је била прихваћена на простору Балкана.⁹⁹ Краци су завршени четворолисним картушима из којих избијају светлосни зраци резани од сребрног лима, док је у пресеку крака округли медаљон окружен светлосним зрацима.¹⁰⁰ На првој страни је у средишту представа Распећа Христовог (распат. христ.) кога фланкирају фигуре анђела док је панорамски приказ Светог града у подножју сцене. У бочним крацима приказани су Богородица и Свети Јован Богослов у чину туговања. Попрсеје Бога Оца је унутар картуша изнад Распећа док је у подножју представа Адамове лобање, односно лобног места изнад кога је Христос по предању распет на Голготи.¹⁰¹ На другој страни је у централном медаљону приказано Тријумфално Васкрсење Христово са барјаком у слави (воск. хр), у медаљонима који се налазе на крацима крста су представе јеванђелиста који седе за пултовима, сваки са својом симболичком персонификацијом. Крст је постављен на држач који је исто обликован и на све четири рипиде у форми флоралног капитела са шкољком и фигуром херувима на врху чија крила придржавају ивицу доњег крака крста (Сл. 26). Испод декоративног капитела је крупни лоптасти нодус на чијем је средишту приложнички натпис који се једнако понавља и на рипидама а гласи: христо пѣювнѣъ за поменѣ себе, сѣпруги евлѣвин, сынѣ николаю, и ѹнѣкѣ хрѣстифорѣ ✙. Испод нодуса са ктиторским натписом је цилиндрична дршка са рељефном представом грба Кнежевине Србије поред кога је гравирано: „Прилаже цркви Крагуевачкои 1853.“, што се такође доследно понавља као натпис и на рипидама (Сл. 27).

Слика 23: Рипида, сребро, половина XIX века, у медаљону сцена Рођења Христовог

Слика 24: Литијски крст, сребро, половина XIX века, страна са сценом Васкрсења Христовог

Слика 25: Рипида, сребро, половина XIX века, у медаљону сцена Криштења Христовог

Слика 26: Детаљ, декоративни носач рипида и крста

⁹⁹ D. Fotopoulos, A. Delivorrias (Ed.), *Greece at the Benaki museum*, 362; Д. Миловановић, *Ризнице манастира Хиландара*, 360; М. Брмболић, *Крстови из ризнице манастира Хиландара*, 180-181.

¹⁰⁰ Величине је 49 x 32 cm.

¹⁰¹ На исти начин конципирана је прва страна сликаног крста из ризнице манастира Крушедола, М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, књига II, Београд 2008, 190.

Слика 27: *Детаљи дршке, зрб Кнежевине Србије и натпис са годином прилагања*

другој страни рипиде у медаљону је сцена Обрезања Господњег (обрѣз. госп.), представљена у ентеријеру храма са свештеницима (Сл. 28).¹⁰³

На другој рипиди су приказани Крштење Христово у Јордану (богомак. госп.), које обавља Свети Јован Крститељ у присуству анђела

Слика 28: *Детаљ сребрне рипиде, медаљон са композицијом Обрезања Господњег*

под отвореним небесима са којих силази Дух Свети. Медаљон на супротној страни рипиде садржи композицију Сретења Господњег (срет. госп.), а у средишту је приказан Свети Симеон Богопримац који у наручју држи Исуса Христа окружен Богородицом и праведним Јосифом (Сл. 29).

Трећа рипида у првом медаљону носи представу Свете Тројице (с. т.), Христос је приказан са крстом као оруђем страдања, Бог Отац са скиптром и земљиним шаром, док је Свети Дух у обличју голуба окренут ка Оцу, представљен изнад њих (Сл. 30). На другој страни је приказано Вазнесење Христово (вознес. госп.), Христос је представљен у светлосној мандорли окружен анђелима, док су у подножју фигуре апостола и Богородица (Сл. 31).

На четвртој рипиди је најпре приказана сцена Уласка Господа Исуса Христа у Јерусалим кога дочекују становници Јерусалима са палминим гранама (Сл. 32). На супротној страни је медаљон са представом Преображења Господњег (преобр.

христ.) према уобичајеном обрасцу у присуству апостола и пророка Илије и Мојсија (Сл. 33).

Чирази за свеће су у форми плитке тацне са држачем за свећу у средишту. Насађени су на дрвене мотке исте израде као за крст и рипиде, цилиндричног профила са позлаћеним нодусом који је поствљен на првој четвртини њихове дужине.

¹⁰² Висина сребрног дела износи 42 cm.

¹⁰³ Пречник медаљона са приказаним сценама је 10 cm.

Рипиде и литијски крст пунцирани су са сваке стране ознаком чи-стоће сребра од [13] лота у квадрату, то јест (.875/1000), а поред је жиг мајстора [✦км] у форми трословног иницијала (Сл. 34). Овај начин означавања финоће сребра изражен у лотима, био је у употреби на територији Аустријског царства, жиг мајстора међутим није познат и треба га тражити међу грчко-цинцарским мајсторима православне вероисповести којима су функција предмета и примењени иконографски обрасци били доступни и познати. Исти мајстор израдио је и пунцирао репрезентативни сребрни путир на коме је гравирана 1853. година, а налазио се до недавно у манастиру Петковица крај Шапца.¹⁰⁴ Овај предмет изванредне израде потврда је златарске вештине мајстора чија се радионица извесно налазила на подручју аустријског царства.

Рипиде у литургијском ритуалу представљају невидљиве бестелесне анђеоске силе из редова серафима и херувима, изражавајући покретима ђакона који њима машу крила анђела који бдију над Часним даровима.¹⁰⁵ Стога се на њима као најчешћа иконографска тема јавља управо приказ бестелесних небесних сила. Сачуване сребрне рипиде од XVI до XVIII века сведоче о литургијском континуитету употребе ових предмета у Српској Цркви.¹⁰⁶ Иконографска интерпретација Великих празника представљених на рипидама крагујевачке Духовске цркве ослања се на решења развијана унутар оквира барокне уметности православног света.¹⁰⁷ Такође, представа распетог икупитеља на крсту редукована до амблематске јасности, као и приказ тријумфалног Васкрсења из затвореног гроба, карактеристични су за пикторалну поетику барокне епохе.¹⁰⁸ Утицај графичких предлога XVIII века са пред-

Слика 29: *Детаљ сребрне рипиде, медаљон са композицијом Срећења Христовог*

Слика 30: *Детаљ сребрне рипиде, медаљон са представом Свете Тројице*

Слика 31: *Детаљ сребрне рипиде, медаљон са композицијом Вазнесења Господњег*

Слика 32: *Детаљ сребрне рипиде, медаљон са композицијом Цвети*

Слика 33: *Детаљ сребрне рипиде, медаљон са композицијом Преображења Христовог*

¹⁰⁴ Теренска документација аутора, непубликована грађа.

¹⁰⁵ Венијамин, *Нова Таблица*, 262-263.

¹⁰⁶ М. Шакога, *Дечанска ризница*, 175-176, 194-196, 232-233; М. Шакога, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 1981, 39-46; Д. Миловановић, *Ризнице манастира Хиландара*, 356.

¹⁰⁷ М. Тимотијевић, „Иконографија Великих празника у српској барокној уметности“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 25, Нови Сад 1989, 95-134.

¹⁰⁸ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 322-330.

Слика 34: Пунце мајстора литијског крста и рипида, ознака финоће са иницијалима

Слика 35: Детаљ литијског крста, медаљон са композицијом Распећа Христовог

ставама Јерусалима, попут Жефаровићевог уочава се у приказу ведуте Светог града у подножју композиције Распећа Христовог (Сл. 35).¹⁰⁹ Троугаона представа Новозаветне Свете Тројице на једној од рипида доследно цитира начин њиховог приказивања формулисан унутар оквира православне уметности барока.¹¹⁰ Иконографске особености представа на рипидама и литијском крсту указују такође да радионицу у којој су настали треба тражити на ужем подручју Карловачке митрополије или Аустријског царства.

Дужности свећоносаца и рипидоносаца биле су дефинисане посебним правилима која се на то односе. Црквеним службама присуствовали су ђаци обучени у стихаре посебно њима намењене које су одевали пре богослужења. Њихов задатак је био да носе чираке са упаљеним свећама као и рипиде, крећући се, подижући их и спуштајући, стојећи „упарађено“ и пратећи ток литургијских молитава током ритуала.¹¹¹ Црква у Крагујевцу је тридесетих година XIX века имала осам ђачких чирака као и двадесет три ђачка стихара.¹¹² Накнадни попис доноси податак да су два чирака за свећоносце била од сребра, док је шест било од жуте тенећке. Такође, у храму је било двадесет шест стихара од разних материјала за свећоносце, рипидоносце, чтеце и чтеца апостола.¹¹³ Крајем XIX века ђачки стихари су били начињени од српског платна са црвеном мустром опшивени креповима, којих је било седам, као и ђачких стихара шикоткани са сарачким ширитом, којих је било шест.¹¹⁴ Важно је уочити да постојање бројних одежди током XIX века за све учеснике литургијског ритуала, па и оне споредне, значи његову целовиту визуелну артикулацију.

Црква Силаска Светог Духа поседовала је и богату збирку предмета намењених посебним светим тајнама, од којих је сачуван прибор за крштавање из друге половине XIX века пореклом из руске империје. Прибор се састоји од ковчежића правоугаоног облика који је изнутра сегментиран и снабдевен одговарајућим инструментима.¹¹⁵ Начињен је од легуре бакра и никла назване по њеним проналазачима *maillechort* и потом посребрен. Пунциран је на поклопцу ознаком [мельхиоръ] која се односи на руску радионицу која је предмет извела од ове легуре. На поклопцу је гравирани руски тип крста са три попречна крака, на првом је натпис „ИИЦ“, крст је приказан на Голготи са губом оцта и копљем као оруђима страдања Христовог (Сл. 36).

Из инвентара сазнајемо да су се у првим деценијама његовог постојања у храму налазили још и пар ручних звонаца, два пара венаца за венчања, четири турске тацне или анафорника, пар миросаљки, ибрик и лахан, више нарочитих мумаказа за скраћивање фитиља, као и два литијска барјака.¹¹⁶ Касније се кроз пописе помињу изнова ибрик и леген

¹⁰⁹ Упореди: Д. Давидов (Прир.), *Описаније Јерусалима, изрезао у бакру Христофор Жефаровић 1748*, Нови Сад 1973., 1-53.

¹¹⁰ М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 302-303.

¹¹¹ Митрополитъ мнханъ, православна срска црква у кнажеству србин, београд 1874, 193-195.

¹¹² Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 276.

¹¹³ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставке 17, 44.

¹¹⁴ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 74-75.

¹¹⁵ Величине је 16 x 8 cm, и висине 17 cm.

¹¹⁶ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 276.

од тенећке, те посуда за водоосвећење и суд за држање уља, начињени од истог материјала.¹¹⁷ Наведена су и три турска диска за милостињу од пакфона и шест венаца за венчање од којих је један пар сребрних, а преостала два од жуте тенећке.¹¹⁸

Црква је имала осам литијских барјака, један је био нов од fine црвене и плаве свиле златоткан, шест других су били израђени од разне свиле златоткани са кићанкама уз један мањи свилени барјак. Међу поменутих предметима наведена су и три комада црвене чоје којима се застирао под приликом службе.¹¹⁹

Крајем XIX века у црквеном поседу су биле две круне за венчања и игла за миросање од сребра, као и пар венаца од жутог плеха, четири звонца од месинга, једна миросаљка са иглом од плеха и тацном од порцелана.¹²⁰ Пар сребрних венчила за која се наводи да их је приложио кнез Милош, пренет је из Старе цркве у Крагујевцу у манастир Каленић приликом оснивања епархијске ризнице (Сл. 37).¹²¹ Начињена су од сребра у форми једнаких затворених круна са крстом на врху.¹²² Венчила се састоје од почелице у форми ажуриране траке укра-

Слика 36: Прибор за криштење, руска радионица, крај XIX века

шене гирландама и пупољцима над којом су две укрштене сребрне траке декорисане четворолисним пупољцима и мотивом извијеног преплета, док је над њиховим пресеком кугла са крстом. На венчилама нема ктиторских натписа, али су зато пунцирана ознаком чистоте сребра од 13 лота у пољу облика штита (.875/1000) и иницијалима мајстора [ГЖ] у правоугаоном пољу. Класицистичка концепција уз вешту израду и ознаке финоће сребра указују на радионицу која је такође могла бити на простору Аустријског царства док иницијали за сада непознатог мајстора упућују на домаће порекло златара. Време израде овог пара венча-

Слика 37: Сребрна венчила из Старе цркве, прва половина XIX века

¹¹⁷ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквене за 1864. годину*, ставке 26, 31.

¹¹⁸ *Исто*, 32-33.

¹¹⁹ *Исто*, 27, 36.

¹²⁰ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 36, 38-39, 41,

¹²¹ А. Сковран, *Замисљена ризница*, 87; По казивању старешине Старе крагујевачке цркве у пензији, протојереја ставрофора Драгослава Степковића, пар венчила је по предању цркви даровао кнез Милош Обреновић а уступљена су Епископу шумадијском Сави за потребе оснивања Епархијске ризнице и том приликом пренета у манастир Каленић.

¹²² Висине су 14,5 cm и пречника 18,5 cm.

них круна извесно је у првој половини XIX века, док квалитет израде потврђује претпоставку о могућем кнежевском дару.¹²³ У свештеничкој канцеларији налазила се и у цркву уносила по потреби „чинија од бакра изнутра калаисана за крштавање“.¹²⁴ Овај тип бакарне купељи намењен Светој тајни крштења израђивале су локалне казанције, те можемо претпоставити да припада истој типологији као сачувана крстионица из друге половине XIX века у ризници Старе цркве у Јагодини.¹²⁵

Од бројних сребрних кандила која су красила Стару цркву сачувано је свега неколико. Приликом своје посете Јоаким Вујић је 1826. године у цркви видео девет сребрних кандила.¹²⁶ Деценију касније број им се повећао на седамнаест,¹²⁷ да би ивентаром из 1864. године наведено двадесет сребрних и шест поцинкованих кандила.¹²⁸ Крајем XIX века, сребрна кандила су била распоређена на иконостасу и у црквеном ентеријеру на следећи начин: три кандила од сребра висила су пред Распећем Христовим, два сребрна кандила висила су пред иконом Богородице и Јосифа, испред престоних икона горело је по једно сребрно кандило, укупно четири. Испред икона са леве стране певнице висило је шест кандила од сребра, док су пред иконама код десне певнице била три сребрна кандила и четири од никла.¹²⁹ Пред иконом Богородице у наосу храма код улаза горело је сребрно кандило, док је у припрати пред иконом Свете Тројице било кандило од никла.¹³⁰ У датом тренутку се у храму налазило укупно деветнаест сребрних кандила, као и пет од никла. У периоду између два светска рата, у цркви је било двадесет и два стара сребрна кандила, као и пет нових која су била израђена од никла.¹³¹ Сходно њиховој симболичкој намени, кандила су вотивним прилагањем постајала идеалан вид приложничке меморије, чиме се уз уважавање економске снаге крагујевачких грађана током XIX века, може објаснити њихов знатан број у цркви Силаска Светог Духа. Пред Распећем Христовим на иконостасу, висило је кандило набављено за цркву 1827. године у спомен на Симеона Урошевића, почившег секрететара кнеза Милоша.¹³² Утицај градских еснафа видљив кроз процес уобличавања црквеног ентеријера и иконостаса потврђивао се прилагањем богослужбених предмета и утвари. Тако су крагујевачкој цркви приложена сребрна кандила на дар од руфета туфекциског, абациског и поткивачког 1831. године.¹³³ Деценију касније, 1844. године, два сребрна кандила приложили су чланови баштованског еснафа, а потом и руфета бакалско-бојацијског.¹³⁴ Крагујевац је после Београда имао најразвијенију привреду, први еснафи међу којима су бакалски, бојацијски и туфегцијски организовани су 1823. године по наредби

¹²³ Упореди: В. Даутовић, *Златар Јован Николић*, 181.

¹²⁴ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставка 200.

¹²⁵ В. Даутовић, *Ризница Старе цркве Светог арханђела Михаила у Јагодини*, 142-143.

¹²⁶ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, 170-171.

¹²⁷ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 275.

¹²⁸ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставка 37.

¹²⁹ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 93-98.

¹³⁰ *Исто*, ставке 99-100.

¹³¹ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 41.

¹³² *Исто*.

¹³³ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 41.

¹³⁴ *Исто*.

кнеза Милоша крагујевачком суду. Њихова структура временом је била мешовита, тако је баштовански еснаф, установљен 1842. године, бројао двадесет чланова, док је руфет бакалско-трговачки исте године бројао четрдесет и осам чланова.¹³⁵ Велики број удружених занатлија као вид молитвног заступања за сопствени просперитет могао је чинити репрезентативне прилоге цркви, истовремено се социјално истичући. Механизми конструисања сећања на породице и појединце су једнаки, тако 1858. године цркви сребрно кандило прилаже Стана, жена Марка Сарајлије у спомен на преминулу кћер Ану. За помен бившег начелника Крсте Стојковића крагујевачкој цркви су сребрно кандило приложиле његова супруга Ружа и кћи Христина.¹³⁶ Тудори цркве старали су се о добром стању и чистоћи предмета од сребра, те је брига о њиховом чишћењу и поправкама поверавана локалним златарима. Крагујевачки кујунџија Никола Адамовић је 1882. године за чишћење двадесет три сребрна кандила, четири рипиде од сребра и једног крста, као и чишћење и оправку рипидских чирака, а и једне велике и две мање сребрне кадионице, од црквених тудора потраживао тридесет два динара.¹³⁷ Исти мајстор поправља сребрни чирак за цркву и чисти њене плехане тасове.¹³⁸ Нешто доцније кујунџија Никола Адамовић поправља за рачун Старе цркве сребрну рипиду и крст, сребрну кадионицу и један мали крст.¹³⁹ У више наврата црквено сребро чистио је крагујевачки златар Лазар Големовић попут сребрних кандила и полијелеја 1885 године.¹⁴⁰ За чишћење двадесет кандила сребрних и две кадионице златар Големовић наплатио је 1890. године двадесет динара.¹⁴¹ Исте године у августу поправио је сребрно кандило пред Распећем Христовим, а друго кандило очистио и поправио мали сребрни крст.¹⁴²

Сачувано је свега неколико поменутих кандила, најстарије је оно које је приложено цркви 1827. године (Сл. 38).¹⁴³ Исковано је из комада сребра у четири појаса, степенасто испупчена, која су украшена различитим флорално-вегетабилним украсима и волутама техником ажурирања. Врат кандила декорисан је гравираним цветовима и листовима. Кандило је висило на три ланца спојена за дршке обликоване волутама. На дну које је оштећено био је балустарски шиљк. Уз доњу ивицу кандила налази се приложнички натпис који гласи: за споменъ сѣмсона урошевића бившегъ

Слика 38: Детаљ сребрног кандила, приложеног 1827. године у спомен на кнежевог секретара Симеона Урошевића

¹³⁵ Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*, књига прва, Београд 1954, 24-28.

¹³⁶ Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 41.

¹³⁷ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Конта тудорима Старе цркве, златар Никола Адамовић, од 29.03.1882. год.*

¹³⁸ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Рачун, кујунџија Никола Адамовић, од 13.05.1882. год.*

¹³⁹ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Рачун, кујунџија Никола Адамовић, од 26.06.1882. год.*

¹⁴⁰ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Рачун, златар Лазар Големовић, марта 1885. год.*

¹⁴¹ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Рачун за тудоре Старе цркве Крагујева., златар Лазар Големовић, од 16.05.1890. год.*

¹⁴² Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Рачун тудорима Старе цркве Крагујевачке, златар Лазар Големовић, од 29.08.1890. год.*

¹⁴³ Висине је 20 cm, пречник чаше износи 9 cm.

Слика 39: *Кандило од сребра, дар руфета туфегзијско-налбантског, 1831. године*

Слика 40: *Два кандила јерусалимског типа, сребро, XIX век*

секретара књаза сербскогъ днлоша обреновића ꙗ приложисе цркви крагевачкон одъ ндѣнїа собственог 1827 года.

Друго сачувано кандило, прилог крагујевачких еснафа 1831. године, исковано је из једног комада од сребра, бокасте форме у три степенасто извучена појаса са ажурираним украсима у облику пупољка са листовима у аркадама, завршено балустерским шиљком (Сл. 39).¹⁴⁴ Дршке су обликоване у форми стојеће анђеоске фигуре, а висило је на три ланца сакупљена округлом матицом. На доњем делу је уз ивицу даровни натпис: ꙗ сїе кандїло еснафъ твфешцїскї нналбанскї прїложї 8 црквѣ крагвѣачкѣ : года : 1831.

Заоставштини Старе цркве припадају још два кандила од сребра истог профила (Сл. 40).¹⁴⁵ Бокаста су и израђена од једног комада са балустарским шиљком на завршетку. Рађена су у три појаса на којима се смењују глатке вегетабилно гравиране и мехурасте површине декорисане ажурираним барокним картушима и фризом палмета. Дршке првог кандила ливене су у форми људске фигуре која једном руком придржава ланац, којих има три, спојена округлом матицом. Дршке другог кандила су обликоване попут крилатих глава херувима, такође са три ланца и округлом матицом.

Пето сачувано кандило даровано је Духовском храму 1858. године. Обликовано је бокасто и састоји се из два степенасто испупчена појаса кована из једног комада сребра. Украшено је ажурираним крупним цветовима и лишћем у преплету унутар мехурастих поља. Завршено је матицом у облику цвета и балустарским шиљком (Сл. 41).¹⁴⁶ Дршке су у форми крилатих херувимских глава, висило је на три ланца скупљена округлом, fino барокно декорисаном матицом. Уз ивицу најширег дела кандила тече приложнички натпис: ꙗ кандїло : ово : раба : божїа : стана : марка : саранїе : приложї : храмѣ : сошествїа : светодѣ : духѣ : скон : свое : ѣмерше : кѣрї : анне : н : свїю : своыхъ : жныхъ : 1858 : годнне :

Описана кандила припадају типу такозваних јерусалимских кандила, а у ширем контексту групи барокних кандила уопште.¹⁴⁷ Њихова форма је барокна док се натуралистичка фолијажно-флорална декорација надовезује на османско оријентални репертоар чест и у самој Светој земљи. Овај тип кандила карактеристичан је за XVIII век, међутим био је веома омиљен и током XIX века, када је израђиван у бројним домаћим радионицама, па се примерци ових кандила срећу од Дечана до Сарајева.¹⁴⁸ Израђивана су и на простору суседне Бугарске, где су такође бројна, те се могу посматрати кроз шири хришћански контекст балканске визуел-

¹⁴⁴ Висине је 21 cm, пречник чаше износи 6 cm, пречник матице је 6,5 cm, а дужина са ланцем 52 cm.

¹⁴⁵ Једнаке су величине, дужина им са ланцем износи 70 cm, пречник чаше је 7 cm, а висина 22 cm.

¹⁴⁶ Висине је 20 cm, пречник чаше износи 6 cm, пречник матице је 7 cm.

¹⁴⁷ В. Хан, *Значај палестинских еулогија и литургијских предмета за новију умјетност код Срба (XVII-XVIII стољеће)*, 69-70.

¹⁴⁸ М. Шаkota, *Дечанска ризница*, 187, 222-223, 263.

не културе.¹⁴⁹ Овај тип кандила израђивали су српски мајстори и на централно-европском простору током XVIII и XIX века.¹⁵⁰

Од кандила која су настајала почетком XX века, под утицајем текућих стилских тенденција, као индустријски производи сачувано је само једно. Обликовано од сребра и нечитко пунцирано, изведено је истористички, бокасте форме, тростепено сегментирано, декорисано розетама и листом акантуса. Дршке су масивно обликоване према типу С волута, виси на три ланца повезана левкастом матицом декорисаном акантусовим листом. На дну је јагодичасти украс са кога виси крст са Распећем. На врату кандила гравирани је приложнички натпис који гласи: „ЦРКВИ СВЕТОЈ ТРОИЦИ УСПОМЕНА ОД ЉУБИЦЕ И ТОДОРА СТАНКОВИЋА 1931. Г. КРАГУЈЕВАЦ“.¹⁵¹ На овом кандилу из тридесетих година XX века може се уочити и другачија формулација вотивног натписа.

У ризници Старе цркве чувају се две плаштанице намењене литургијском прослављању Страсне седмице. Наос цркве је у том периоду црквене године доживљавао значајне промене, како би се верници подсетили страдања Христовог. На Велики петак се у наосу цркве постављала посебна конструкција која ће симболички означити гроб Исуса Христа, на који се потом полаже плаштаница што је била уобичајена пракса током XIX века.¹⁵² Плаштаница у току Страсне седмице замењује Христа, на Велики петак се износи из олтара као са Голготе и поставља на сред цркве ради целивања и наука верницима како су Јосиф и Никодим сахранили тело Христово.¹⁵³ Када су половином треће деценије XIX века вршени пописи свих цркава, Стара црква имала је једну плаштаницу¹⁵⁴ Потпунији попис из шездесетих наводи плаштаницу за гроб Христов, у комплекту са белим застором и девет белих чаршава за Христов гроб

Слика 41: *Детаљи сребрног кандила рабе Божије Стане, балустарски шиљак и розета (лево), држач за ланац у форми Херувима (десно)*

¹⁴⁹ Д. Друмев, *Златарско Изкуство*, 333-336.

¹⁵⁰ М. Тимотијевић, *Црква Светог георгија у Темишвару*, Нови Сад 1996, 129, сл. 63-64.

¹⁵¹ Висине је 24 cm, пречник чаше износи 7 cm, а дужина са ланцем 87 cm.

¹⁵² Н. Макуљевић, *Црква Светог Архангела Гаврила у Великом Градишту*, Велико Градиште 2006, 82-83.

¹⁵³ Хаџи Теофило, *Познавање цркве или Обредословље*, 46.

¹⁵⁴ Н. Бокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 276.

Слика 42: Плаштаница, руска империја, XIX век

Слика 43: Плаштаница, руска империја, половина XIX века

опсечене тако да прати контуре тела и зашивена на правоугаони комад сомота окер боје.¹⁵⁸ У угловима су насликани овални медаљони са попрсјима јеванђелиста, док је бордура украшена сликаним мотивом вино-

и Часну трпезу као и дрвену конструкцију Христовог гроба.¹⁵⁵ У последњој деценији XIX века плаштаница „у кутији – сандуку свом, на кадифи свилом и срмом вежена“ је током године чувана у припрати цркве.¹⁵⁶

Прва плаштаница из ризнице припада старијем типу који натуралистички приказује мртво тело Исуса Христа (Сл. 42).¹⁵⁷ Приказан је са рукама прекрштеним на грудима, опасан туником и положен на бели покров. Представа је сликана на комаду коже,

опсечене тако да прати контуре тела и зашивена на правоугаони комад сомота окер боје.¹⁵⁸ У угловима су насликани овални медаљони са попрсјима јеванђелиста, док је бордура украшена сликаним мотивом вино-

кавањем везених делова, што је случај у крагујевачкој Старој цркви и многим црквама на подручју Србије.¹⁶¹

¹⁵⁵ Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину, ставка 24.

¹⁵⁶ Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу, ставка 183.

¹⁵⁷ Д. Стојановић, „Вез“, у *Историја примењене уметности код Срба*, I том, 324, сл. 4-7.

¹⁵⁸ Величине је 146 x 88 cm.

¹⁵⁹ *Триод Посни*, Призрен 1996, 170-171.

¹⁶⁰ А. Сковран, *Антиминси и плаштаница*, 155; И. Женарју *Црквена уметност XIX века у Рашко-Призренској епархији (1839-1912)*, Београд 2016, 207, 284.

¹⁶¹ В. Даутовић, „Богослужбени предмети у црквеним ризницама Врањске епархије“, *Лесковачки зборник XLVIX*, Лесковац 2009, 391-392.

Друга плаштаница припада наративном типу Великог петка (Сл. 43).¹⁶² Приказујући Полагање тела Христовог у гроб коме присуствују Јосиф и Никодим, са Богородицом, Светим Јованом и двома Маријама, чији начин представљања је развијен из антиминосне барокне иконографије XVII века.¹⁶³ Израђена је у руској везилачкој радионици, на правоугаоном комаду кадифе вишњево боје. Представа мртвог тела Христовог у средишту изведена је обликовањем антропоморфне основе техникама каширања платна или *Papier-mâché*-а, које је потом осликано. Преко слабина тродимензионално обликованог и осликаног тела Христовог пребачена је туника која је као и покров на који је положено тело и нимб око главе израђена у две боје техником златовеза. Мртво тело Христово у гроб полажу Јосиф и Никодим, чија су одећа и нимбови изведени златовезом, док су лица и руке сликани, те потом аплицирани на подлогу од кадифе. У позадини су три фигуре, Богородица је у гесту жаловања приказана у средишту, лево од ње је Свети Јован Богослов а десно Марија Магдалена. У угловима су крилате фигуре анђела, док су уз доњу ивицу извезени и пластично обликовани инструменти Христовог страдања: трнов венац, губа, копље, клинови са алатом и кеса са тридесет сребрњака. Композиција је уоквирена бордуrom сачињеном од текста тропара „Благообразни Јосиф“, који се пева у току Страсне седмице на Велику суботу. У угловима су везене фигуре шестокрилих Серафима, ивица обрубљених богатим ресама од срменог конца. Везена плаштаница са сличном представом Полагања у гроб, руске израде настала половином XIX века, чува се у ризници манастира Дечана.¹⁶⁴ Међу старијим свештеницима крагујевачке Духовске цркве сачувано је предање да је за своју задужбину златницима ову скупочену плаштаницу купио кнез Милош Обреновић.¹⁶⁵

Значајан текстилни предмет, често прилаган, јесте завеса за Царске двери – катапетазма. Стара црква половином XIX века поседује више олтарских завеса од којих су две свилене, прва украшена златовезом, а друга стара, и једна нова полусвилена.¹⁶⁶ Нова „парадна завеса за на Двери, од полу свиленог црвеног дамаска“ купљена је осме деценије XIX века.¹⁶⁷ Старој цркви приложена је 1895. године нова „завеса на дверима“ од црвеног цица на штрафте, дар Стојанке и С. Мирковића.¹⁶⁸

У Старој цркви сачувана је само једна стара катапетазма израђена у правоугаоној форми од бордо сомота (Сл. 44).¹⁶⁹ Декорисана је правилно распоређеним цветним гранама изведеним златовезом као и стилизова-

Слика 44: Везена катапетазма, дар брачног пара Миленковић, друга половина XIX века

¹⁶² Величине је 144 x 92 cm, тело Христово 86 x 22 x 3 cm.

¹⁶³ М. Тимотијевић, „Први српски штампани антиминоси и њихови узорци“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 23, Нови Сад 1987, 39-70.

¹⁶⁴ М. Шакога, *Дечанска ризница*, 272, 279.

¹⁶⁵ Протојереј ставрофор Драгослав Степковић, старешине Старе крагујевачке цркве у пензији, пренео нам је овај драгоцен податак.

¹⁶⁶ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од ствари црквоне за 1864. годину*, ставка 28.

¹⁶⁷ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставка 75.

¹⁶⁸ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Инвентар приновљених ствари у Старој цркви у 1895. години*, ставка 6.

¹⁶⁹ Величине је 154 x 104 cm.

ним вазама са цвећем у угловима. Између богато везених флоралних елемената уз доње углове олтарске завесе жутим концем извезен је натпис о прилагању који гласи: „ПРИЛАЖУ СТАРОЈ ЦРКВИ ЗА ЗДРАВЉЕ МИЛЕВА И МИЛАН МИЛЕНКОВИЋ“. Ивице су таласасто завршене и украшене мотивом тролиста који је, као и обруб, изведен златним концем. Везена олтарска завеса такође припада групи предмета који су своју секундарну намену добили чином вотивног даривања. Истом врстом златовеза, карактеристичним за османски барок, украшавана је одећа, нарочито женске хаљине типа *Bindalli*.¹⁷⁰ Секундарна употреба везене одеће или репрезентативних прекривача за кревете у изради церемонијалних тканина била је развијена пракса и код других житеља Балкана.¹⁷¹

Свечани карактер литургијском ритуалу давале су и богослужбене одежде од скупочених материја, њихова улога била је да побуде поштовање према свештенорадњама и побожност код верника.¹⁷² Број одежди које су биле у употреби говори о добро организованом црквеном и парохијском животу. У Старој цркви налазило се у почетку тринаест стихара и девет фелона и исто толико пари наруквица, осамнаест епитрахиља, четири појаса и два ђаконска орара.¹⁷³ Бројне одежде бележене су и касније, било их је осам златотканих са крстовима и златовезом, четири су биле свилене, једна од вуне и једна црна за богослужење током Страшне седмице, као и седам старих и четири од простог платна. Братство цркве располагало је бројним стихарима, шест је било златоткано и са везеним ширитима, пет свилено, два стара била су сашивена од цица и свиле, два од простог платна као и један црни. Укупан број епитрахиља износио је такође шеснаест, разврстаних према материјалима од којих су одежде, као и четрнаест пари наруквица од којих је већина била златоткана. Међу појасевима које су свештеници носили поменут је један од црвене кадифе, други златоткан, два са сребрним пафтама и један цео од срме, други су били разне фарбе, укупно једанаест. Ђаконима је било на располагању пет стихара са наруквицама и седам ђаконских орара.¹⁷⁴ Бројни крагујевачки грађани даривали су свом старом храму дагоцене свештеничке одежде. Тако супруга адвоката Остојића цркви дарује бели шикоткани фелон са срменим ширитом.¹⁷⁵ Синови С. Панића, своје оцу за душу приложили су комплетно свештеничко одејаније од црвеног броката, везеног срмом.¹⁷⁶ Две комплетне одежде од истог материјала приложили су Драгица, кћи шустера Николе и браћа Мијалковићи.¹⁷⁷ Госпођа Христина Ђурчибашина даровала је фелон са епитрахиљем од модрикаве свиле златоткан са срменим ширитом.¹⁷⁸ Стари фелон од свиле са златним ширитом даровала је раније Стана, жена Марка Сарај-

¹⁷⁰ D. Maskareli, „Bindalli dress of Poleksija Stanković from Mušutište“, *Serbian Artistic Heritage in Kosovo and Metohija, Identity, Significance, Vulnerability*, Belgrade 2017, 513.

¹⁷¹ В. Недомачки, *Везене тканине из Јеврејских збирки у Југославији*, Београд 1978, 45, 49-50; сл. 1., 11-14.

¹⁷² Хаџи Теофило, *Познавање цркве или Обредословље*, 29-30.

¹⁷³ Н. Ђокић, *Цркве у крагујевачком округу за време прве владе књаза Милоша*, 276.

¹⁷⁴ *Списак цркве Крагујевачке од покретног и непокретног имања и од утвари црквоне за 1864. годину*, ставке 38-44.

¹⁷⁵ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставка 45.

¹⁷⁶ *Исто*, ставка 46.

¹⁷⁷ *Списак непокретног и покретног имања Краг. Цркве Сошест. Св. Духа вршен Новембра 1890. г. у Крагујевцу*, ставке 48-49.

¹⁷⁸ *Исто*, ставка 50.

лије.¹⁷⁹ Супруга Вучка Нешковића приложила је беличасто-шарен брукатни фелон, срмом украшен.¹⁸⁰ Целокупно свештеничко одејаније од кадифе везено срменим ширитима и великим срменим крстом уз стихар од свиле даровао је за душу свог преминулог оца Марка његов син Јоца М. Марковић.¹⁸¹ Златоткано свештено рухо са жутим свиленим стихарем украшеним срменим ширитима, као и дарке и аер од исте материје свом оцу Сими за душу прилажу Старој цркви браћа Степићи.¹⁸² Међу одеждама у цркви су постојали фелон, стихар, епитрахиљ, појас и наруквице, од црне памучне материје опшивени црним гајтанима за богослужења током Страсне недеље.¹⁸³ Инвентаром су обухваћени и надбедреник од свиле везен срменим гајтанима као и фелони: два црвена, један прошаран ружицама шикоткан, шест од дамаска и других материјала. Пописано је и пет стихара разних боја и исто толико појасева шикотканих, два пара наруквица од црвене кадифе везених сребром и три од везеног бруката уз три ђаконска стихара са орарима од дамаска од којих је један био зелене боје.¹⁸⁴ Тупори Старе цркве старали су се такође о потребним одеждама за богослужење, тако су 1906. године од црквеног материјала израђени ђаконски стихар са ораром и два фелона од бруката и још два фелона од кадифе, за шта је плаћено четресто четрдесет динара.¹⁸⁵

Природа ткане материје сколне пропадању и оштећењима условила је мали број сачуваних одежди некада богате и разноврсне збирке сабране у Старој цркви током првог века њеног постојања. Из тог периода сачуван је фелон израђен од богатог златно жутог бруката протканог разнобојним концем и срмом, претежно флоралног карактера. Материјал раскошне израде подсећа на далекоисточне тканине по чијем узору је и начињен. Фелон је уобичајеног кроја обрубљен златном траком и постављен окер памучном поставом. На леђима је извезен равнокраки крст и медаљон са представом Христа Сведржитеља (Сл. 45).¹⁸⁶ Настао је у некој од специјализованих радионица које крајем XIX века израђују одежде за Српску Цркву.¹⁸⁷ У Крагујевцу су такође током друге половине XIX века деловали локални мајстори попут Милосава Гвозденовића, кројача српског црквено-свештеничког одела.¹⁸⁸

Слика 45: Детаљ брукатног фелона, везени крст и медаљон са представом Христа Сведржитеља, крај XIX века

¹⁷⁹ Исто, ставка 51.

¹⁸⁰ Исто, ставка 55.

¹⁸¹ Исто, ставка 71.

¹⁸² Исто, ставке 72, 77.

¹⁸³ Исто, ставка 62.

¹⁸⁴ Исто, ставке 47, 52-54, 56-61, 63-70.

¹⁸⁵ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Инвентар приновљених ствари Старе Крагујевачке цркве у 1906. години*, ставке 1-3.

¹⁸⁶ Дужине је 126 см, док је медаљон пречника 8 см.

¹⁸⁷ В. Даутовић, *Ризница манастира Светог Прохора Пчињског*, 544-553.

¹⁸⁸ Архив Старе цркве у Крагујевцу: *Рачун са меморандумом Милосава Гвозденовића*, 11.02.1885.г.

Слика 46: Свештеничка чита, радионица Витомира Марковића и Павловића из Београда, крај XIX века (ризница Епархије шумадијске у манастиру Каленић)

Свештеничка чита која је била својина неког од јереја из Старе цркве чува се у ризници Епархије шумадијске манастира Каленића (Сл. 46).¹⁸⁹ Произведена је у радионици Витомира Марковића и Павловића, на њеној унутрашњости отиснут је печат са текстом следеће садржине: „Из прода-

нице СВИЈУ ЦРКВЕНИХ СТВАРИ И СВЕШТЕНИЧКОГ ОДЕЛА ВИТОМИРА МАРКОВИЋА И ПАВЛОВИЋА СПРОТИВ САБОРНЕ ЦРКВЕ У БЕОГРАДУ“.¹⁹⁰ Иста капа нуђена је свештеницима крајем XIX

века по цени од осам динара уз пропратни текст: „Капа свештеничка од најфинијег первијана, са кумашем од најфиније венецијанске кадифе, са свиленом поставом и сасвим постојаном израдом, слика 58. (илустрованог каталога).“¹⁹¹ Већином сачувани фонд текстила у црквама подразумева литургијске одежде, те је свештеничка капа из Старе цркве редак сачувани пример те врсте службеног одела из Србије позног XIX века.

Стара црква у Крагујевцу једна је од важнијих градских цркава чији литургијски живот осликава верске, културне, друштвене и социјалне прилике у Србији током два протекла века. Као централном градском месту богослужења од изградње 1818. године

готово до краја XIX века, овој цркви су прилагани драгоцени предмети мотивисани вотивном ктиторијом. Структура приложника предвођена кнезом ктитором и црквеном јерархијом, градским еснафима, утицајним и богатим грађанима, утицала је на уобличавање сачуваног фонда. Увидом у аспекте материјалне културе који се тичу литургијског живота остварује се непосредно увид у заједницу која у њему учествује, њене верске навике и естетска схватања. Пишући књигу о цркви кнеза Милоша, Радосав Марковић је запазио: „Све црквене утвари које смо овде поменули, имају, поред реалне вредности, која није мала, још и специјалну идеалну вредност, као историске старине и реликвије, због чега их и треба нарочито сачувати.“¹⁹²

Првом половином XIX века у изради литургијских предмета од драгоцених метала преовлађују радови кујунцијских мајстора, који пренесени у други медиј из дате епохе, кореспондирају моделу зографског црквеног сликарства. Црквене утвари израђиване у овом периоду настају унутар заједничких оквира визуелне културе обликоване од стране балканских Хришћана у османском царству. Престони крст, настао половином XVIII века у потпуности рефлектује прелазне уметничке токове из првих деценија XIX века. Мерилима репрезентативности тог периода одговара и сачувана група предмета из треће деценије XIX века међу којима су петохлебница и кадионица од сребра, дарови Милета Подгоричанина, као и бројна сребрна кандила јерусалимског типа обликована под утицајем позно левантског барока. У изради кадионице и петохлебнице примењен је балкански декоративно-симболички репертоар на форму предмета која је била више средњоевропска по карактеру.

¹⁸⁹ А. Сковран, *Замисљена ризница*, 87; Пренета је такође од стране Епископа шумадијског Саве у ризницу Епархије по казивању протојереја ставрофора Драгослава Степковића, старешине Старе крагујевачке цркве у пензији.

¹⁹⁰ Висине је 14,5 cm, и пречника 18 cm.

¹⁹¹ *Ценовник црквених утвари, икона и књига, црквеног одејања и свештеничког одела, која се могу добити у радњи В. Марковића и Павловића у Београду*, 29.

¹⁹² Р. Марковић, *Црква кнеза Милоша у Крагујевцу*, 41-42.

Половину XIX века обележиле су промене видљиве у свим доменима које се одражавају и на црквену визуелну културу, а тичу се смене културних модела. Сребрне рипиде са литијским крстом и чирацима из Старе цркве у Крагујевцу, израђени у златарској радионици на подручју Аустријског царства, једини су репрезентативни предмети те врсте из XIX века сачувани у до сада познатим ризничким фондовима на простору Србије. Кадионица од сребра мајстора Стоића, одражава исте принципе који као последица смене културних модела резултирају новом врстом визуелности и потражње за другачије обликованим литургијским предметима. Објекти из пете деценије XIX века попут дарохранилнице – позно бидермајерске кутије за шећер, говоре о потпуном прихватању европских стилских тековина, колико и о економској снази крагујевачких грађана који личну драгоценост као врсту луксузне робе прилажу Старој цркви. Спорадични трагови попут ложице од сребра из 1826. године, или кадифене катапетазме, потврђују везе између приватног домена и начина на који лични предмети могу утицати на обликовање црквене визуелне културе. Бројни чираци такође настали у епохи историзма сведочанство су поменуте трансформације.

Нова етапа наступа крајем XIX века, када трговину црквеним утварима преузимају лиферанти, специјализовани произвођачи и увозници ослоњени махом на руски импорт који црквену визуелну културу донекле унификују. Предмети који могу послужити као илустративни примери за дати период су руско Јеванђеље с краја XIX века, обе плаштанице, прибор за крштавање, као и престоци крстови. Први је из велетрговине Витомира Марковића и Павловића, а други локални настао је по угледу на ове производе. Снабдевање индустријски произведеним црквеним утварима биће карактеристично за прилике у првим деценијама XX века до почетка Другог светског рата.

Значајан аспект који је утицао на укупну визуелну артикулацију литургијског ритуала су црквене одежде намењене богослужењу и различите тканине. Текстилије чији разноврсни инвентарни описи и количине су драгоцене, имајући у виду да је сачуван један фелон из XIX века, од велике су помоћи при оживљавању слике богослужења у Старој цркви пре више од века и по. У недостатку већег броја сачуваних тканина њихови описи пружају обиље података, који потврђују значај феномена приложништва, али и непрестано старање црквених татора о свим аспектима функционисања храма. Велики број разнобојних тканина потврђује и промену изгледа богослужења током литургијске године, које су одговарале карактеру прослављаног празника. Учешће лаика, попут ђака у виду свећоносаца, такође је било визуелно кодификовано постојањем одговарајућих одежди током целог XIX века. Истраживање ризничког фонда донело је и имена неколико крагујевачких златара из друге половине XIX века који су такође бринули о црквеном сребру, попут Николе Адамовића и Лазара Големовића.

Целовит увид у црквену ризницу схваћену пре свега као збирку сачуваних предмета који могу бити проучени, допуњен је писаним документима и инвентарима што је резултирало јединственим тумачењем. Уметничке одлике богослужбених предмета, као и изглед свештеничких одежди одредили су начин визуелне артикулације литургијског ритуала у Старој крагујевачкој цркви током XIX века и у неколико деценија наредног. Заоставштина Старе цркве представља значајан аспект културне историје и верског живота у првој престоници обновљене српске државе.